

Anmärkningsvärt är också, att fyra av de uppländska runstenarna med den egendomliga beteckningen **is** för *s* äro belägna i västra Uppland: U 763, 764, 786 och 803. — I **isrn** har runan **r** troligen ljudvärdet *e*; pronomenet *sinn* ristats nämligen ofta **sen**.

Inskriftens början och slut äro förlorade. Före det bevarade partiet böra ha stått namnen på dem som ha rest stenen, alltså föräldrarnas; dessutom har där funnits den döde sonens namn och slutligen ett berömande epitet till den döde. Runföljden 1–4 **-pan** torde kunna suppleras **kopan**, *godan* (ack.). I så fall vågar man kanske räkna med att adjektivet har föregåtts av substantivet *dræng* (ack.); jfr *drængia goda* på Vs 3. Det bör emellertid framhållas, att de appositionella bestämningarna till den dödes namn här komma i annan följd än den vanliga. Man skulle ha väntat formuleringen *N. N., sun sinn, dræng godan*, icke *dræng godan, sun sinn*. Se vidare E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 3 (1956), s. 100 f.

Tolkningssvårigheter erbjuder runföljden 13–24 **brkianu** × **kupil** ×, bl. a. beroende på att inskriftens omedelbara fortsättning har gått förlorad. Liksom i **isrn** är **r**-runan här tydligen tecken för vokalljud, men en runföljd **bikianu**, **bekianu** eller **bykianu** ger ingen begriplig mening. Man tvingas att räkna med felristning, vilket med hänsyn till att ristaren tydligen är oövad är försvarligt. Det är sålunda möjligt, att han har råkat rista **k** i st. f. **p** i runföljden **brkianu**. Resultatet av detta försök att ge den egendomliga runföljden en begriplig innebörd skulle då bli **bipia nu**, 'bedja nu'. Om ristaren verkligen har åsyftat dessa två ord kan fortsättningen, **kupil** ×, knappast innehålla något annat än *Guð hialpa* (*salu hans* e. d.). På Vs 3 finns en formulering, som förtjänar att nämnas i detta sammanhang: **bapu : kup : ealba : salu : pera**. Verbet *hialpa* ristats i pres. konj. flera gånger **ilbi**; se U 160, 341, 696. — A. Ruprecht har kommit till i stort sett samma resultat rörande detta parti av inskriften. Han skriver (a. a.): »Die letzten Runen müssen der Anfang von 'Gott helfe ...!' ... sein. Das davor Stehende bedeutet höchstwahrscheinlich *biðia nū* 'bittet nun' ... Bei der hier dargebotenen Deutung ist der Infinitiv von *biðia* als Imperativ interpretiert worden — eine Anwendungsweise, die nach A. Noreen, Altschwed. Grammatik, § 566 Anm., möglich ist.»

Det bör framhållas, att Vs 4 är en egenartad, av allt att döma jämförelsevis ung runinskrift (1100-talet?).

Vs 4 visar överensstämmelser med den ovan nämnda, likaledes fragmentariska Tumbostenen (Sö 82). Det är möjligt, att de båda stenarna ha ristats av samme man, även om ristningen på Tumbostenen förefaller att vara av något högre kvalitet.

5. Vändle, Sörgården (Gästgivargården), Dingtuna sn.

Pl. 4–5.

Litteratur: L 1021. Ransakningarna 1667–82 (tryckt i VFÅ 17, 1928, s. 10, s. 22 och i Ransakningar efter antikviteter, bd 1, h. 1, 1960, s. 112, 132); J. Hadorph, Brev den ²¹/₄ 1685 till landshövding B. Gyldenhoff (Antikvitetskoll. Handl. X, ATA); J. Peringskiöld, Monumenta 1; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 365, 417; O. Grau, Beskrifning Öfver Wästmanland (1754), s. 343 (nytrycken 1904, s. 263 och 207); N. R. Brocman, Anteckning i Bautil (R 556a, s. 297); E. Tuneld, Geografi öfver Konungariket Sverige, 8. uppl. (1828), s. 193; J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 109; R. Dybeck, Forskningsberättelse för 1850, 1851 och 1852 (ATA), s. 55, Antiquarisk berättelse för år 1859, s. 12, 1862, s. 19, 1864, s. 22, 1868 (ATA), s. 24, Runa (fol.) 2 (1874), s. 23, 39; H. Hofberg, Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken 1870, s. 39 (ATA; tryckt i VFÅ 1, 1874, s. 36); E. Brate, Anteckningar 1898 (ATA); B. Engström, Den västmanländska kungsvägen (i: Svenska Vägförvaltningens Tidskrift 1930), s. 100; H. Schück, Minne av Johan Hadorph (i: SAH 43, 1933), s. 296, Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien 2 (1933), s. 420; S. B. F. Jansson, Runinskrifter (i: En bok om Målarlandskapen, 1953), s. 95; O. Björnånger, Kolsvabygdens historia (i: Kolsvabygd 1955), s. 63; A. Ruprecht, Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften (1958), s. 53, s. 162.

Äldre avbildningar: Celsius, bläckteckning i F m 60: 2, s. 417; Brate, foto 1898 (ATA).

Runstenen står rest på Vändle Sörgårdens gårdsplan, 20 m SSÖ om mangårdsbyggnaden.

De äldsta kända uppgifterna om Vs 5 finnas i *Ransakningarna*; »Jfron Dingtuna Församling» meddelas bl. a.: »Wthi Vende by hoos Erick Oloffzon, och en Steen medh Runska Bookstäfver, brukas på hans gård,

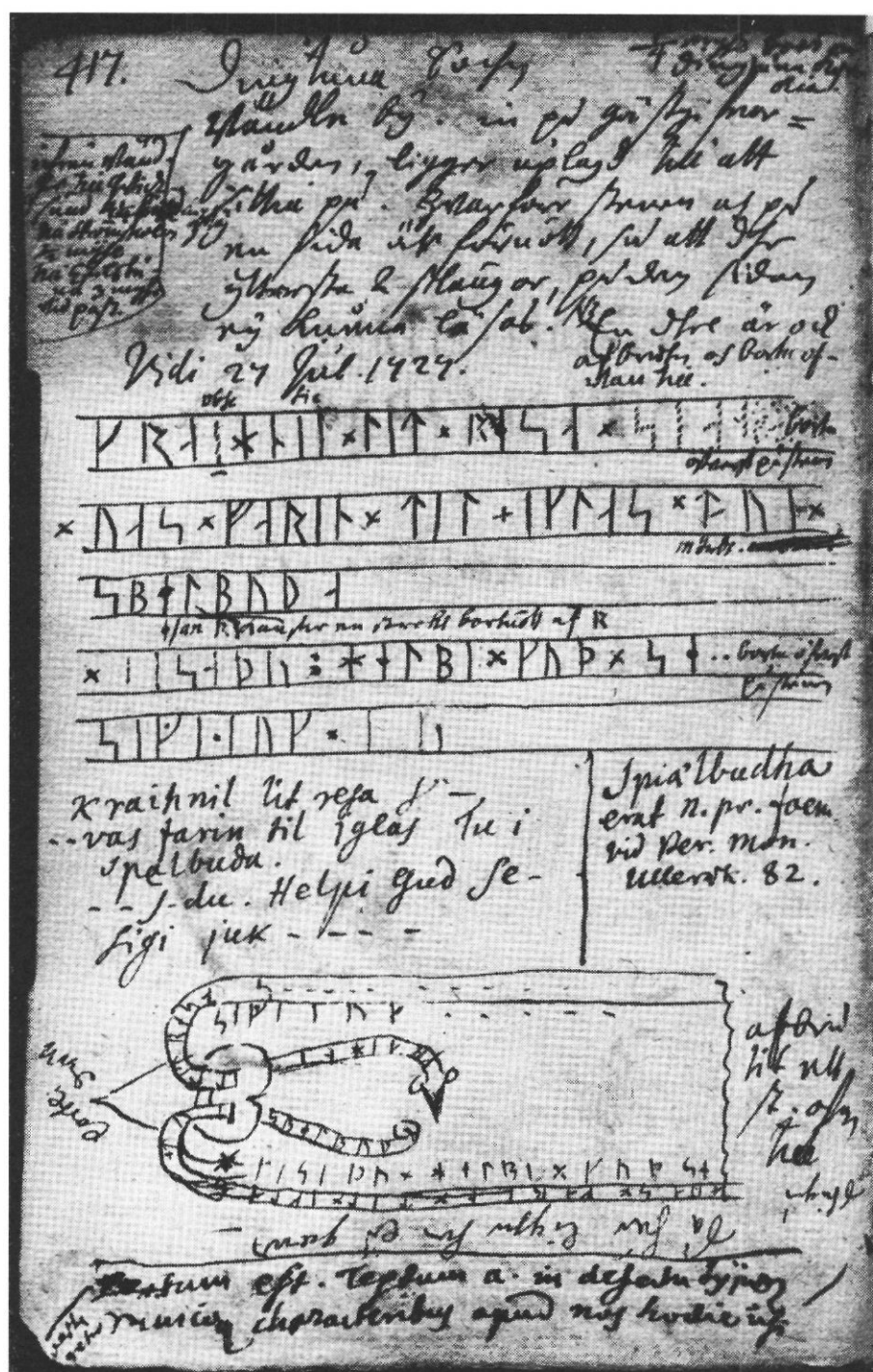

Fig. 6. Vs 5. Vändle, Sörgården, Dingtuna sn. Efter teckning av O. Celsius.

för en bordsteen, efter gammalt bruk.» (En »Förtekning ... på Antiquiteter» i Peringskiölds *Monumenta* 1 upptager en runsten »uti Wändelle by hoos Erk. Olofzson».)

I sin »berättelsse» av den 11 maj 1682 lämnar befallningsmannen Hans Spaak följande upplysning: »wijdh Wendelle byn stå fyra steenar, på den ena är Runska Skrifwit».

I ett brev till landshövdingen B. Gyldenhoff den 21/4 1685 ger J. Hadorph ett par uppgifter om Vs 5. Mångenstädes ligga »Runestenar omkull, många medh Bookstäfwerne nidh åth iorden, hwarföre almogen borde angifwa alla sådanne långa gråhallar och upresa, ty dhe hafwa alla sina betydelse. En sådan ligger in på gästgifware gården i Wändela och Dingtuna sochn, som borde utföras och sättias wid bron, dher han fordom stått. Nu ligger han på gården och af tramp aldeless förnöttes.»¹

O. Celsius, som undersökte Vs 5 den 27 juli 1727, antecknar i *Svenska runstenar* (F m 60) 2, s. 417: »Dingtuna Sochn Wändle by. in på gästgifwargården, ligger uplagd till att sittia på. Hwarföre stenen och på en sida ähr förnött, så att dhe yttersta 2 slängor, på den sidan eij kunna läsas. NB En dhel är ock afbruten

¹ Om Hadorphs brev se vidare nedan Vs 9 och 10, s. 25.

Till läsningen: Av den ursprungligen ganska långa inskriften återstår numera praktiskt taget endast runföljden 17–33 + **uas** × **farin** + **til** + **ekla-s**. Denna är mycket grund men kan trots detta betecknas som fullt säker. Sk före 17 **u** står i en urgröpning. 18 **a** har, i likhet med de övriga **a**-runorna, ensidig bistav. I 19 **s** är mellanleden onormalt lång. I 20 **f** ha bistavarnas ändar förlorats genom flagring. 25 **t** står något lutande. 26 **i** är ej stunget. 27 **l** har förlorat toppen. I 28 **e** finns något nedanför stavens mitt en grund fördjupning, som troligen är huggen. 29 **k** är ej stunget. 30 **l** är lätt skadat upptill genom en kantflagring. 31 **a** är skönjbart som en skuggning i ytan. Av runan 32 finns endast ett svagt spår av huvudstaven; 33 **s** framträder endast som en skiftning i stenytan. De följande runorna här i slingans slutparti kunna numera icke urskiljas med någon som helst säkerhet. Man kan konstatera, att inskriften har fortsatt inne på stenen, i en inre ram. Där finnas svaga spår av ett 15-tal runor, av vilka emellertid på grund av nötning de flesta tyvärr äro oläsliga. Endast runföljden 55–58 **i** × **kup** torde nu kunna läsas. — Celsius: Platsen för runan 4 har i uppteckningen markerats med korta streck; på teckningen är den återgiven som **i**. Runan är »obsc», alltså otydlig. Runan 8 uppfattar Celsius som **l**, men eftersom bistaven i hans uppteckning av inskriften är raderad, förefaller det som om runan har varit skadad. 16 **s** har i uppteckningen markerats med punkter; på själva teckningen är däremot runan utritad. Fortsättningen av inskriften på denna stenens vänstra sida är markerad med punkter. Celsius anmärker, att ristningen är »borta öfwerst på stenen». 28 **i**. De svaga spåren av runan 32 ha förbisetts. 34 **t** anges som »mörkt»; runan har alltså varit otydlig. Av 45 och 46 voro tydligen endast huvudstavarna säkra. Runan 48 är osäker; kan ha varit **a** eller **i**. Efter 60 **e** anmärker Celsius: »borta öfwerst på stenen». Av 68 har en huvudstav varit skönjbar och av 69 huvudstaven och nedre hälften av en **u**-bistav.

Brates undersökningsprotokoll av år 1898 visar klart, hur svårläst Vs 5 då var: »Emedan stenen så länge varit utsatt för nötning, är större delen af den forna inskriften utplånad. Uti stenens ursprungliga vänstra slinga, i hvars början inskriften finnes bevarad hos Celsius, finnes nu ingen runa i behåll, äfven själva slingan är nästan alldeles bort». Av detta uttalande framgår, att Brate icke har observerat, att stenens vänstra långsida, sedan Celsius' undersökning år 1727, har slagits bort. Inskriften är där sålunda icke »utplånad» eller »nästan alldeles bort» utan bortslagen. Denna åverkan har av allt att döma gjorts, då runstenen omformades till trappsten. Brate fortsätter: »Däremot finnes inskriften efter stenens högra långsida så pass bevarad, att den med säkerhet kan läsas så, som Celsius gjort.» Före sk framför 17 **u** tycker sig Brate kunna urskilja en **t**-runa: »särskildt tyckes det högra kännestrecket vara tydligt.» Av 32 **n** »är kännestrecket i behåll och ett litet stycke af stafven ofvan och nedan; kännestreckets spets mynnar in i öfre stafven af den svaga» 33 **s**. Brate translittererar på följande sätt den del av inskriften, som han i »öfverensstämmelse med Celsius» kan läsa »med tämlig säkerhet»: ... **t** × **uas** × **farin** × **til** × **eklans** ×.¹

Celsius' läsning är grundläggande, icke endast för de nu bortslagna partierna utan också för de hårdast nötta delarna av inskriften. Det bör framhållas, att runstenen vid tiden för hans undersökning ännu icke hade blivit inlagd som trappsten; ristningen kan då ej ha varit tillnärmelsevis så sliten och otydlig som den numera är. Men stenen var tyvärr redan då fragmentariskt bevarad, och vissa partier voro tydligen svåra eller omöjliga att läsa. Inskriften kan därför icke rekonstrueras i sin helhet.

Runföljden 1–8 **kra - hni -**, som börjar vid ormhuvudet, innehåller givetvis ett personnamn, namnet på den som lät resa stenen. Något namn som låter sig förena med denna läsning finns tyvärr icke.

Den dödes namn har gått förlorat. Det har stått antingen i runslingan till vänster på stenen eller också på det bortslagna toppstycket.

Runföljden 37–44 **sbelbuþa** innehåller utan tvivel en form av det väl kända mansnamnet *Spiallbuði*. Detta namn är säkert belagt i nio svenska runinskrifter från 1000-talet. Av dessa äro sex från Uppland, en från Östergötland (Ög 66), en från Närke (Stora Mellösa kyrka) och en från Västmanland (Vs 5). De uppländska beläggen äro: U 88, 363, 501, 687, 727, 865. Dessutom har namnet med all sannolikhet förekommit

¹ A. Ruprecht lägger Brates fotografi till grund för sitt tolkningsförslag: »Lesung nach E. Brates Photo von 1898 im ATA». Grunden till hans tolkning är alltså den läsning, som Brate själv i protokollet betecknar som sin »oriktiga läsning». Tolkningen blir därför förfelad.

på den skadade runstenen U 211. Enstaka medeltida belägg finnas från Uppland, Södermanland, Västmanland, Hälsingland och Ångermanland. Namnet, som förefaller att ha varit okänt utanför Sverige, är ur kulturhistorisk synpunkt av intresse; det är identiskt med ett appellativ *spiallbuði* 'buddbärare'; jfr forneng. *spellboda*, 'messenger, ambassador, prophet, public speaker'. Namnet har alltså ursprungligen använts som tillnamn och i likhet med många andra sådana övergått till att brukas som personnamn. Förleden i namnet är ordet isl. *spiall*, n. (got. *spill*, forneng. *spell*, fornhögt. *spell*). I isländskan betyder ordet 'berättelse, nyheter, samtal' osv.; jfr *guðspiall*, 'evangelium'. (Ett mansnamn *Spialle*, *Spiälle*, *Spiälde* är i medeltida källor belagt från Norrland och Nyland. Detta namn är identiskt med appellativet isl. *spialli*, m. 'samtalsvän, umgängesvän'.)

Spiallbuða på Vs 5 är sannolikt genitiv av namnet. Det närmast följande ordet kan icke tolkas. Celsius' läsning av det tydligen redan vid hans undersökning nästan utplånade inskriftspartiet erbjuder en mycket osäker grund för spekulationer över vad där kan ha stått. Sammanhanget gör det emellertid frestande att gissa, att satsen har innehållit en upplysning av ungefär följande slag: »Han dog i Spjallbodes härskara»; jfr uttryck som **etapis** × **i** × **ikuars** × **hilfniki** × *ændaðis i Ingvars hælfningi* »dog i Ingvars härskara», **i** × **ikuars** × **lip** i *Ingvars lið* »i Ingvars här» osv. Spjallbode skulle i så fall ha varit ledare för ett vikingatåg i västerled.

Lyckligtvis är det avsnitt av inskriften fullt säkert, som omtalar, att den döde hade farit till England. Vs 5 är alltså, i likhet med Vs 9 och Vs 18, rest till minnet av en englandsfarare. På Vs 18 återfinns samma formulering som på Vs 5: **uas farin · til eklans**; på Vs 9 lyder den ifrågavarande satsen: **han uarp** × **typr** × **a eklati** ×.

Av Västmanlands fåtaliga runstenar äro sålunda tre resta efter män, som ha varit västerut och två (Vs 1 och 19) efter män, som ha omkommit på österfärder. Därtill kommer, att Vs 22 och 27 omtala män, vilka ha omkommit under utlandsfärd utan att resornas riktning eller mål anges.

Vs 5 har utan tvivel ursprungligen varit en ståtlig runsten. Ristningen har bestått av en enkel drakslinga, löpande längs stenens kanter, nedtill sammanhållen av ett iriskt koppel. Ristningen är signerad av en eljest obekant ristare med namnet *Siggi*. Detta är kortnamn av mansnamn på *Sig-* (*Sigfastr*, *Sigdiarfr*, *Sigurðr* osv.), ett namn alltså av samma typ som de i svenska runinskrifter vanliga kortnamnen *Sibbi* (av *Sigbiorn*) och *Tobbi* (av *Dorbiorn*). Namnet *Siggi* är eljest icke belagt i de svenska runinskrifterna; däremot förekommer det ofta i medeltida svenska källor.

E. Brate har förbisett ristaren *Siggi*; man finner honom icke upptagen bland de västmanländska runmästarna i arbetet *Svenska runristare* (1925).

Om man vågar döma av Celsius' teckning och av vad som nu återstår av ristningen, har *Siggi* ingalunda varit någon oövad eller konstnärligt sett obetydlig ristare. Huruvida han har ristat några andra runstenar kan numera ej avgöras.

6 och 7. Västerås, Domkyrkan.

Litteratur: L 1902, 2002. J. Peringskiöld, Monumenta 4, bl. 145, 148; O. Grau, Beskrifning Öfver Västmanland (1754), s. 78 not c (nytrycken 1904, s. 59 not c; bihang s. xxi); J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 161, 172; L. G. Sohlberg, Historisk Beskrifning öfver Domkyrkan i Westerås (1834), s. 8, 39; H. Hofberg, Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken 1870, s. 9 (ATA; tryckt i VFÅ 1, 1874, s. 11); G. Boëthius, Studier i Västerås Domkyrkas byggnadshistoria (i: Fornvännen 1919), s. 175 f.

Avbildningar: Bläckteckning jämte kopia i Peringskiölds Monumenta 4, bl. 145, 148; bläckteckningar (i: Liljegren, Fullständig Bautil, ATA).

Vs 6 och 7 utgöras av två nu förlorade runristningar, vilka voro inhuggna i en sydportal i Västerås domkyrka. Inskrifterna fördärvades, när sydportalen avlägsnades i samband med domkyrkans »restaurering» år 1856.